

професійна діяльність передбачає спрямованість на духовний розвиток майбутнього покоління України, стає актуальним і вимагає подальшого дослідження за сучасних умов домінування техногенної парадигми розвитку цивілізації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аверинцев С. А. Философский энциклопедический словарь : 50 000 слов / С. А. Аверинцев. – М. : Сов. энц., 1989. – 815 с.
2. Гилюн О. Про життєві цінності студентської молоді Центрального Придніпров'я / О. Гилюн // Студії політологічного центру «Генеза»: кварталний наук.-теоретичний і аналітичний журнал. – 1997. – № 2. – С. 38 – 41.
3. Морозова Л. П. Соціальні механізми формування цінностей молоді в перехідний період : соціально-філософський аналіз : автореф. дис. На здобуття наук. Ступеня доктора філософ. наук. : спец. 09.00.03 «Соц. філософ. та філософ. істор.» / Л. П. Морозова – К., 2006. – 42 с.
4. Підлісний М. М. Цінності та буття особистості : монографія / М. М. Підлісний, В. І. Шубін. – Д. : ДДФА, 2005. – 128 с.
5. Попова И. М. Ценностные представления и парадоксы самосознания / И. М. Попова // Соц. исследования. – 1984. – № 4. – С. 29–37.

УДК 37.017.4:821.161.2(092)(043.3)

Л.М. Петренко

Полтавський державний педагогічний
університет імені В.Г. Короленка

ПРОВІДНІ ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ ПЕДАГОГІЧНИХ ПОГЛЯДІВ ТА СВІТОГЛЯДНОЇ ПОЗИЦІЇ І.П. КОТЛЯРЕВСЬКОГО

У статті розглядаються провідні чинники формування педагогічних поглядів та світоглядної позиції видатного українського письменника, педагога, просвітника, громадського діяча І.П. Котляревського.

В статье рассматриваются основные факторы формирования педагогических взглядов и мировоззрения известного украинского писателя, педагога, просветителя, общественного деятеля И.П. Котляревского.

In the article the leading factors of forming of pedagogical looks and worldview position of the great Ukrainian writer, teacher, enlightener and public man Ivan Petrovych Kotlyarevsky are considered.

Постановка проблеми. У процесі реформування сучасної вітчизняної системи освіти й виховання постає необхідність у формуванні особистості з інноваційним типом мислення. Без вивчення педагогічної спадщини кращих педагогів минулого, їх висновків та узагальнень, тих цінностей

народної педагогіки, що вироблені нацією й людством, не можна виховати повноцінне покоління, здатне побудувати нове демократичне суспільство.

До визначних діячів другої половини XVIII – першої половини XIX ст. необхідно віднести І.П. Котляревського (1769–1838), внесок якого в розвиток історії вітчизняної педагогічної думки є надзвичайно вагомим.

Аналіз актуальних досліджень. У процесі дослідження встановлено, що постать І.П. Котляревського здавна привертала увагу мистецтвознавців, істориків, літературознавців. Цінними для розуміння мистецьких надбань педагога є праці П. Волинського, А. Залашка, Є. Кирилюка, Є. Нахліка, І. Павловського, П. Ротача, П. Хропка, Є. Шабліовського, у яких розглянуто життєвий шлях педагога, його культурно-просвітницька та письменницька діяльність. Ґрунтовне вивчення знайдених матеріалів свідчить про те, що літературно-педагогічна спадщина І.П. Котляревського не аналізувалася системно як педагогічно-доцільний складник його багатогранної творчості, а, отже, потребує спеціальної наукової розробки.

Мета статті – проаналізувати та узагальнити провідні чинники, що вплинули на становлення педагогічної персоналії І.П. Котляревського.

Виклад основного матеріалу. Розглянемо основні чинники, які найбільше позначилися на формуванні педагогічних поглядів та світоглядної позиції І.П. Котляревського.

Роки життя й діяльності І.П. Котляревського (1769–1838) охоплюють переломні, смутні часи в історії України. Він народився 9 вересня (29 серпня) 1769 року в Полтаві, яка на той час була полковим містом. Як центр Полтавського полку Гетьманщини, місто мало свій городовий магістрат, міське самоврядування – виборний орган, що здійснював адміністративно-судові функції. У другій половині XVIII ст. Полтава, хоч і не була ще адміністративним центром краю, проте виділялася станом життя на Лівобережній Україні. Це пояснювалося віддаленістю полтавської землі від будь-яких чужорідних впливів, яка поряд з тим наповнювалася духом самостійності в постійних зв'язках із запорізькими козаками.

Доречно пригадати і походження письменника. Його дід був дяконом Полтавської соборної Успенської церкви, батько – канцеляристом. Мати педагога походила із сім'ї козака Решетилівської сотні. Вони були родом із дрібної зубожілої козацької старшини, котра змогла зрівнятися в правах із дворянством. Уже в особі колег і знайомих

діда та батька малий Іван міг бачити живих прототипів, героїв своїх майбутніх творів. Перебування в гущі народу, живе спілкування з простими людьми давало можливість черпати ідеї для майбутніх творів, засвоювати основи народної педагогіки.

У процесі дослідження встановлено, що провідним чинником формування педагогічних здібностей письменника було навчання в початковій школі. Дитинство та юність І.П. Котляревського проходили в той час, коли стара українська школа й стара література вже відживали. Як вважають біографи педагога, початкову освіту він здобув у дяка. Це цілком можливо, бо приходська школа існувала в Полтаві ще з XVII ст. На той час українське населення традиційно на власні кошти утримувало міські й сільські школи, які знаходилися при церквах і монастирях. При кожній церкві обов'язково був шпиталь для хворих, безхатченків, калік та школа. За підрахунками, зробленими на підставі ревізій 40-х років. XVIII ст., у семи полках Гетьманщини налічувалося 866 парафіяльних шкіл, у середньому 124 на полк. У цих школах працювали мандровані вчителі – дяки-бакаляри. У школах навчали граматики (букваря), письма, читати псалтир і часословець, а також співати на 8 голосів псалми й ірмоси. Панувала зубрячка, хто не опановував науку – діставав «субітники», тобто покарання [1, 241]. Проте з часом кількість таких шкіл різко зменшилась, оскільки громада вже не мала права обирати для школи вчителя. Разом із кріпацтвом насувалось нещасття. Якщо раніше в кожному селі існували початкові школи, які утримувалися на кошти населення, то з роками їх кількість зменшилась.

Аналіз архівних матеріалів та історичної літератури дали можливість установити, що важливим чинником появи педагогічної персоналії І.П. Котляревського був його вступ до Катеринославської семінарії, єдиного середнього навчального закладу в Полтаві (1780 р). Навчатися майбутньому педагогу було важко. Основними методами, які застосовувалися, були схоластика й зубріння. Проте на той час в семінарію почали проникати нові напрями. Це пов'язано з тим, що саме в часи І.П. Котляревського відбувається реформа освіти, зокрема духовної. Цариця Катерина II, посилюючи соціальний і національний гніт, закріпачивши українське селянство й значну частину козацтва, разом з тим в інтересах зміцнення монархії дбала про розвиток освіти пануючих верств суспільства [4, 22].

Простежимо характерні особливості школи, в якій виховувався майбутній педагог. Саме в часи навчання І.П. Котляревського вводяться загальноосвітні предмети, здійснюється поступовий перехід із латинської на російську мову викладання. Для України це означало посилення великодержавного курсу на русифікацію українського народу. Проте вихованці семінарій тепер мали змогу засвоїти більшу кількість предметів, ширше ознайомитися із надбанням російської й світової культури [4, 25].

Оскільки семінарія в Полтаві була новою, згідно з реформами шкіл такого типу в ній першочергово запроваджувалися зміни. Навчання в семінарії тривало від 10 до 12-13 років і включало такі класи: нижчий російський або заправний (ще звався інформаторія), граматичний нижчий (фора), граматичний вищий (інфіма), піїтика, риторика, філософія і богослов'я. Реформа духовної освіти мала позитивне значення і для формування особистості майбутнього педагога. Учні навчалися і говорили грецькою, латинською мовами, багато уваги приділялось вивченню творів письменників античного світу: Федра, Лівія, Непота, Цицерона, Горація, Овідія, Вергілія. Герої прочитаного в оригіналі твору Вергілія "Енеїда" навічно поселилися у творчій душі І.П. Котляревського й незабаром у травестійно-бурлескному жанрі перевтілилися в образи троянців-козаків на чолі з кошовим отаманом Енеєм, та ще й заговорили вперше нікому не відомою в літературі малоросійською мовою, яка стане "перлиною і національною гордістю України" [5, 14].

Наступним чинником формування громадянської позиції І.П. Котляревського було те, що після «Установлення про губернії» у 1775 р. й уведення намісництв у 80-х роках XVII ст., багато семінаристів пішли працювати в канцелярії. І.П. Котляревський також 1 липня 1789 р. вступає на державну службу до штату Новоросійської канцелярії – адміністративної установи, що керувала південноукраїнськими землями, але тимчасово розташовувалася в Полтаві.

Він успішно опановував службові вимоги й це забезпечувало просування по чиновницькій драбині: у 1790 р. – І.П. Котляревський став підканцеляристом, через рік – канцеляристом. Відомо, що в січні 1793 р. він був протоколістом полтавської дворянської опіки й клопотався про затвердження своїх дворянських прав. Знання польської, латинської, французької мов, уміння володіти пером, світлий розум – це ті умови, що

могли забезпечити його подальше просування по службі. Проте успішне просування по службі несподівано обірвалося. Така кар'єра знову не привабила майбутнього педагога, письменника [4, 29].

Важливим чинником формування національної свідомості педагога-просвітителя став вплив видатного українського поета-філософа Г.С. Сковороди, який відобразив у віршах протест селянських мас проти закріпачення, феодального гніту. Він навчав, що найбільше й фактично єдине завдання філософії – це шукання правди й прагнення до неї. Г. Сковорода виступав за те, що в кожній людині слід поважати право людської гідності, співчував закріпаченим селянам, засуджував російських гнобителів. У вірші «Про свободу» Г. Сковорода прославляє гетьмана Богдана Хмельницького за те, що він здобув свободу Україні. Вірш з'являється саме в той час, коли Катерина II зруйнувала Запорізьку Січ [6, 80].

За свідченнями С.П. Стебліна-Камінського, початком педагогічної діяльності І.П. Котляревського стала його робота домашнім учителем у поміщицьких родинах у Золотоніському повіті на Полтавщині, зокрема в селі Ковраї. Запрошеного на "кондиції" вчителя поміщики могли використовувати також для виконання різних інших обов'язків, наприклад, для догляду за садом, праці в конторі, виконання господарських доручень тощо. Траплялися випадки, коли поміщики після кількох років праці записували таких домашніх учителів своїми кріпаками. Можливо, саме тому І.П. Котляревський у 1793 році взяв свідоцтво в повітового маршалка про те, що він є дворянин, щоб захистити себе від можливих зазіхань на його свободу з боку поміщиків [4, 23–24].

Отже, роботу вчителя в поміщицьких маєтках можна вважати як визначальним чинником формування його педагогічної позиції. Це дало можливість глибше ознайомитися з життям простого народу, із його побутом і звичаями. У роки вчителювання молодий педагог побачив на власні очі свавілля, жорстокість і бездушність поміщиків, які нещадно експлуатували кріпаків.

На основі персоналістично-біографічного та пошуково-бібліографічного методів встановлено, що на формування педагогічних поглядів і світоглядної позиції І.П. Котляревського значно вплинула військова служба та військове оточення. У 1796 р. педагогічна діяльність І.П. Котляревського з невідомих причин змінюється на військову, якій він

присвятив дванадцять років (1796–1808). Спочатку педагог служив у Сіверському карабінерному (потім драгунському) полку, пройшовши службові ранги від кадета до штабс-капітана. З 1798 до 1806 рр. І.Б. Котляревський був прикомандирований як інспекторський ад'ютант до генерала Дотішампа, інспектора, Дністровської і Кримської інспекції. Атестат, виданий І.Б. Котляревському цим генералом, відзначає його «відмінну ретельність і старанність" та рекомендує як хорошого офіцера, вартого «уваги начальства до його здібностей" [2, 27].

У 1806–1807 рр. І.П. Котляревський воював у російсько-турецькій війні, обіймав посаду ад'ютанта командира корпусу кавалерії барона І.А. Мейендорфа. За його дорученням вів «Журнал военных действий 2-го корпуса». Під час вступу військ у Бессарабію 24 листопада 1806 р. І.П. Котляревський брав участь у взятті фортеці Бендери [5, 168] відзначився під час облоги фортеці Ізмаїл. Генерал доручив йому як розсудливому, далекоглядному дипломату очолити переговори з буджацькими татарами. І.П. Котляревському вдалося умовити їх мирно, без воєнних дій, приєднатися до Росії [2, 27]. Згідно з даними службового списку, І.П. Котляревський за службу в цей період одержав різні нагороди, зокрема, орден Анни III-го ступеня.

Наприкінці 1807 р. І.П. Котляревського звільнили з посади ад'ютанта командира корпусу і призначили до Псковського полку, що стояв у Литві. Але служити тут не довелося – прибувши на нове місце призначення, письменнику 22 січня 1808 року вручили лист про його відставку. Причинами цієї події, мабуть, були незгоди, ускладнення в стосунках з начальством або із новим командуючим російської армії в Молдавії генералом О.А. Прозоровським.

У процесі дослідження встановлено, що після цього І.П. Котляревський від'їжджає до Петербурга в пошуках посади на цивільній службі. Але не знайшовши пристойної роботи, він повертається до Полтави, де у 1810 р. одержує скромну посаду наглядача будинку для виховання дітей бідних дворян, яка стала смисложиттєвим чинником формування його організаційно-педагогічної діяльності. Дуже швидко педагог стає відомою й шанованою людиною в середовищі полтавських чиновників.

Історико-ретроспективний аналіз матеріалів та архівних документів і порівняльно-зіставний метод дослідження дозволили установити, що його оточення справило вагомий вплив на становлення прогресивних поглядів поета, педагога й просвітителя. У період діяльності І.П. Котляревського м. Полтава стає резиденцією малоросійського губернатора, що сприяє розвитку громадського життя. У процесі дослідження літературних джерел з'ясовано, що педагог був наближеною людиною до малоросійських генерал-губернаторів Я.І. Лобанова-Ростовського (1808–1816), а потім М.Г. Репніна (1816–1834). Його запрошував до себе, приїжджаючи в Диканьку, міністр внутрішніх справ В.П. Кочубей.

Службові успіхи І.П. Котляревського були помічені й відзначені. У 1817 р. йому дали чин майора й пенсію 500 крб. на рік зверх платні. Педагога-просвітителя, як людину високоосвічену, прогресивно настроєну, запрошують до спілкування з генерал-губернатором м. Полтави. Це давало йому змогу обмінюватися думками з демократично налаштованими діячами. Під час дворянських виборів та нарад бували тут брати С. та О. Капністи, І.М. Муравйов-Апостол, батько майбутніх учасників декабристського руху, брати С. та М. Муравйови, А. Трощинський, В. Лукашевич, Г. Полетика, С. Кочубей та інші, які прагнули змін в існуючих державних відносинах. За дорученням «Південної управи» таємного політичного товариства «Союзу благоденства» М.М. Новиков створив у м. Полтаві масонську ложу «Любов до істини», яка, за свідченням М. Муравйова-Апостола, служила «розсадником» для таємного товариства. Під впливом М.М. Новикова у 1818 р. у цю ложу, а потім у Біблейське товариство вступив і І.П. Котляревський. В обох цих організаціях І.П. Котляревський був активним членом: у ложі – вітією (промовцем), у Полтавському відділі Біблейського товариства – бібліотекарем.

Аналіз архівних матеріалів та літературних джерел дозволили встановити, що у 1818 р. І.П. Котляревського запросили до Харківського «Товариства аматорів красної словесності», а згодом (у 1821 р.) за рекомендацією М. Гнедича – у «Вільне товариство аматорів російської словесності» в Петербурзі. У колі цього товариства педагог-просвітитель здобув високий авторитет завдяки своїй громадській, педагогічній і

літературній діяльності, за що його було обрано почесним членом. Отже, І. Котляревський був шанованою людиною у вищих урядових колах м. Полтави, у своїй службовій і громадській діяльності мав зв'язки з різними її колами.

Висновки. Отже, політична та економічна ситуація, тогочасна суспільна думка, діяльність вітчизняних просвітителів створили передумови для зростання національної свідомості українського народу і появи таких яскравих особистостей, як І.П. Котляревський. На основі персоналістично-біографічного та порівняльно-зіставного методів встановлено, що на формування педагогічних поглядів і світоглядної позиції І.П. Котляревського, на зміст його педагогічної діяльності справили вагомий вплив такі чинники: 1) вплив сім'ї; 2) навчання у школі та семінарії; 3) робота в канцелярії; 4) вплив видатного філософа Г.С. Сковороди; 5) робота домашнім учителем; 6) військова служба; 7) чинник формування організаційно-педагогічної діяльності на посаді наглядача будинку виховання дітей бідних дворян; 8) вплив просвітницьких поглядів сучасників, участь у продекабристських організаціях; 9) вплив Полтавської театральної громади та оточення того періоду. Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів обраної проблеми й потребує подальшого вивчення та аналізу літературно-педагогічної спадщини І.П. Котляревського.

ЛІТЕРАТУРА

1. Білоусько О. А. Нова історія Полтавщини (друга половина XVIII ст.): пробний підручник [для 8 класу загальноосвітньої школи] / О. А. Білоусько, В.О. Мокляк. – Полтава, 2003. – 264 с.
2. Волинський П. К. Іван Котляревський. Життя і творчість / П. К. Волинський. – К., 1969. – 271 с.
3. Данилейко В. Ф. Суспільно-політичні погляди І.П. Котляревського / В. Ф. Данилейко // Наукові записки Полтавського літературно-меморіального музею І. П. Котляревського. – Полтава, 1959. – № 2. – 163 с.
4. Кирилюк Є. Живі традиції / Є. Кирилюк. – Київ, 1969. – 349 с.
5. Мизко Н. Іван Петрович Котляревський / Н. Мизко // Основа. – Київ, 1861. – № 2. – С. 163–184.
6. Сковорода Г. Твори: в 2 т. / Г. Сковорода. – К. : Видавництво АН УРСР, 1961. – Т. 2. – С. 80.
7. Ткаченко Н. С. Іван Котляревський у школі : посіб. [для вчителів] / Н. С. Ткаченко, К. О. Ходосов. – К., 1974. – 192 с.